

МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.161.3'38

Вольга Барысенка

(Мазыр, Рэспубліка Беларусь)

e-mail: olga.borisenko-2013@yandex.ru

КАГНІТЫЎНЫЯ АСПЕКТЫ СЛОВА Ў ПАЭТЫЧНЫМ ДЫСКУРСЕ

Аўтар артыкула разглядае кагнетыўны аспект слова ў паэтычны дыскурсе, звяртае ўвагу на цікавасць даследавателей да слова як да моўнай адзінкі, якая абумоўлена тым, што змест слова выходзіць за межы лінгвістычных навук у галіну мастацка-этэтычную, сацыяльную, псіхалага-педагагічную і інш.

З адного боку даследуецца разуменне катэгорыі слова, якое вывучаецца лінгвістыкай, з другога – паэтыкай і камунікалогіяй выяўляецца новае праблемнае поле. У артыкуле покрэсліваецца тое, што значэнне слова вызначаецца кантэкстам, а не самім словам. Кантэкст дазваляе зразумець асноўны сэнс мастацкага тексту і ўспрыняць эмацыянальную танальнасць.

Аўтар аналізуе магчымасці слова рэгуляваць і перадаваць гістарычныя падзеі ў духоўным, сацыяльна-псіхалагічным і іншых планах, сістэматызуе класіфікацыі структуры паэтычнага дыскурсу.

Ключавыя словы: мастыкі тэкст, паэтычны дыкурс, кагнетыўны аспект слова, структура тэкста, сістэма мастацкага тэксту.

Барысенка О. Когнитивные аспекты слова в поэтическом дискурсе.

Автор статьи рассматривает когнитивный аспект слова в поэтическом дискурсе, обращает внимание на интерес исследователей к слову как к речевой единице, которая обусловлена тем, что содержание слова выходит за границы лингвистических наук в область художественно-эстетическую, социальную, психолого-педагогическую и др.

С одной стороны, исследуется понимание категории слова, которое изучается лингвистикой, с другой – поэтикой и коммуникологией выявляется новое проблемное поле. В статье подчеркивается то, что значение слова определяется контекстом, а не самим словом. Контекст позволяет понять основной смысл художественного текста и воспринять эмоциональную тональность.

Автор анализирует возможности слова регулировать и передавать исторические события в духовном, социально-психологическом и других планах, обосновывает классификации структуры поэтического дискурса.

Ключевые слова: художественный текст, поэтический дискурс, когнетивный аспект слова, структура текста, система художественного текста.

Barysenka V. Cognitive aspects of the word in poetic discourse.

The author of the article deals with the cognitive aspect of the word in poetic discourse, pays attention to the interest of the researchers to the word as the unit of speech, which is based on the contents of the word, breaking the borders of the linguistics penetrating into artistic-aesthetic, social, psychological, pedagogical spheres.

On the one hand the word as linguistic phenomenon is investigated, on the other hand – its poetic and communication aspects are investigated, so a new problematic field appears. The article stresses the fact that the meaning of the word is defined by the context, but not by the word itself.

The author analyses the opportunities of the word to regulate and convey historical events in different stages, considers the levels and stages of organization of the literary text.

Keywords: *literary text, poetic discourse, the cognitive aspect of the word, structure of the text, the system of the literary text.*

Уводзіны. У моўным дыскурсе слова выконвае галоўную функцыю. Як адна з цэнтральных катэгорый мовы і як паняцце, якім пастаянна карыстаюцца людзі незалежна ад іх прафесійнай дзейнасці, поглядаў і перакананняў, з дапамогай якога выражаюць свае думкі і пачуцці, а таксама засвойваюць новыя або незнаёмыя словы, успамінаюць забытыя словы роднай мовы, слова да гэтага часу застаецца адной з цэнтральных і адначасова адной з найбольш складаных з’яў у навуцы аб мове [1].

Разам з тым, цікавасць сучасных даследчыкаў да слова як да моўнай адзінкі абумоўлена не столькі значнасцю слова, колькі выхадам яго зместу за межы лінгвістычных навук – у галіну мастацка-эстэтычную, аксіялагічную, сацыялагічную, псіхалага-педагагічную і інш. Тэндэнцыя да актуалізацыі ў навукавай сферы паняцця слова як моўнага феномена і пашырэнне навуковых кірункаў вучоныя звязваюць з “карэннымі зменамі ў структуры і дынаміцы сучасных навуковых ведаў у цэлым” [2], а таксама з праблемамі, якія ўзнікаюць у сферы камунікатыўных навук.

У дадзеным кантэксце на першы план вылучаецца паняцце катэгорыі слова як часткі мастацкага тэксту ў вузкім сэнсе і як часткі паэтычнага дыскурсу – у больш шырокім.

Асноўная частка. Заяўленае аўтарам артыкула шырокае разуменне катэгорыі слова, з аднаго боку, вылучаецца і вырашаецца лінгвістыкай, з другога – паэтыкай і камунікалагіяй і выяўляе новае праблемнае поле, у якім першачарговыя праблемы – тэарэтычныя, метадалагічныя і метадычныя аспекты мастацкага тэксту. У сувязі з гэтым паступова з’яўляецца новы ракурс даследаванняў, межы якога вызначаюцца над- і міждысцыплінарнымі суадносінамі. Прадметам асобай увагі ў рашэнні абазначаных праблем з’яўляюцца працэсы ўспрыняцця, разумення і творчай інтэрпрэтацыі мастацкага тэксту на аснове існуючай моўнай катэгарызацыі і адлюстравання ў гэтых працэсах усяго спектра разглядаемай праблемы.

Мастацкі тэкст як складаны (не толькі моўны, але і агульнакультурны) феномен адлюстроўвае ўсе аспекты вышэйпералічаных пытанняў. Паўната ўспрыняцця і разумення мастацкага тэксту залежыць ад узроўню культуры асобы, яе фонавых

ведаў і ўяўленняў. З другога боку, спецыфіку ўспрыняцця тэксту вызначае і індывідуальную своеасаблівасць творчасці пісьменніка, якая выяўляецца ў сістэме выкарыстаных моўных катэгорый, што ўтвараюць у сваёй узаемасувязі “адзінае цэлае са зместам і з’яўляюцца носьбітамі культурнай асаблівасці” [3].

Шматўзроўненасць і мнагапланавасць арганізацыі структуры і зместу мастацкага тэксту, а таксама неабходнасць улічваць некаторую колькасць лінгвістычных фактараў дазваляюць і розныя трактоўкі слова як цэнтральнай адзінкі тэксту. І калі тэкст – моўны твор, то слова як адзінка мовы ў маўленчай кампазіцыі выступае як асноўная форма рэпрэзентацыі абагуленага вобраза рэальнага свету, які адлюстроўвае аўтарскую канцэпцыю. У сваю чаргу, моўная сістэма, з якой аўтар выбірае і потым дыферэнцыруе моўныя сродкі, дазваляе яму стварыць новую мастацкую сістэму вобразаў і сэнсаў.

Своеасаблівасць мастацкага тэксту з пункту погляду моўнай канструкцыі заключаецца ў спецыфіцы функцыянавання: “мастацкі твор нясе ў сабе адбітак паэтычнай мовы, стыль свайго творцы” [4]. Менавіта слова, што з’яўляецца ўвасабленнем асаблівасцей стылю творцы (калі шырэй – нацыі, гістарычнай эпохі і інш.), праяўляецца ў кожным канкрэтным мастацкім тэксце спецыфічна – у сістэме ўяўленняў і асацыяцый (якія таксама выражаюцца праз слова), абумоўлівае важны момант уступлення рэцыпіента ў паэтычны дыкурс.

Асаблівасцю паэтычнага дыкурсу як часткі і адначасова формы мастацкага дыкурсу заключаецца ў тым, што дзейнасць рэцыпіента ў працэсе ўспрыняцця мастацкага тэксту ўяўляе сабой шматкампанентную мастацкую кампазіцыю, у якой слова як моўная адзінка займала і займае вядучую пазіцыю. Напрыклад, калі мастацкі тэкст зафіксаваць як вертыкальную структуру, праявіцца ўся знакава-сэнсавая сімволіка слова – у фразе (у сказе). У значнай частцы фраз (сказаў) словы так моцна знітаваны і так узаемна вызначаюцца, што ёсць магчымасць “выняць з фразы асобныя словы без таго, каб фраза згубіла сэнс. У такім выпадку можна замест вынятага слова ўставіць любое, і сэнс гэтага новага слова вызначыцца з кантэксту” [5, с. 51].

Той факт, што значэнне слова часта вызначаецца менавіта кантэкстам, а не самім словам, даказваецца наяўнасцю ў гутарковым маўленні слоў без значэння. Шырыня кантэксту, у сваю чаргу, дазваляе адчуць, успрыняць, прачытаць у працэсе паэтычнага дыкурсу агульны сэнс (шырэй – сімволіку) мастацкага тэксту, зразумець яго асноўную эмацыянальную танальнасць. “Паэтычнае слова – не прыём, а частка паэтычнага вобраза сусвету. Такім чынам, праблема вывучэння мовы непасрэдна звязана з праблемай кантэксту вобразаў і ідэй, слова як частка ідэйнай і стылявой асновы раскрывае самыя тонкія сувязі паміж сэнсам і вобразам. Лексіка-

сінтаксічныя сегменты захоўваюць толькі адносна цэласную замкнутасць” [6, с. 190–191].

Неабходна адзначыць, што важным фактарам своеасаблівасці мастацкага тэксту з’яўляецца яго ўключэнне ў тэкст культуры. Любы мастацкі твор з’яўляецца ўвасабленнем з дапамогай сродкаў выразнасці асобнага гістарычнага перыяду, эпохі, культуры, менталітэту. У сувязі з гэтым слова з’яўляецца не толькі адзінкай тэксту, але і выражэннем пэўнага хранатопу – эпохі мастацкага твора, эпохі яго творцы. Слова ў такім разуменні – адзіны механізм, які рэгулюе ўсе падзеі ў духоўным, сацыяльна-псіхалагічным і іншых планах.

Гэта неаднаразова падкрэсліваў у сваіх працах рускі лінгвіст Б. А. Ларын, разглядаючы выкарыстанне слова як моўнай адзінкі ў працэсе перадачы і адлюстравання сацыяльных груповак грамадства. З пункту погляду аўтара, “любы персанаж павінен адрознівацца сваёй мовай, мець моўныя паказчыкі сваёй сацыяльнай прыналежнасці” [7, с. 131]. Менавіта Б. А. Ларын прапанаваў важнае для тэорыі мастацкага стылю паняцце нормы, “якая ствараецца па меры таго, як разгортваецца выказванне аўтара ці яго персанажаў, і якая адрознівае яго ад іншых твораў ці напамінае чым-небудзь аб іх”. Носьбітамі гэтай асаблівасці, паводле канцэпцыі Б. А. Ларына, з’яўляюцца “камбінаторныя прырашчэнні сэнсу”, якія “ўтвараюцца ва ўзаемадзеянні слоў” [7, с. 132].

Чалавек, прысвойваючы культурны вопыт у працэсе ўспрыняцця мастацкага тэксту праз слова як моўную адзінку, убіраючы ў сваю свядомасць каштоўнасці-сэнсавыя нормы і правілы, фарміруе асабісты менталітэт, менталітэт сям’і, нацыі і становіцца асноўным носьбітам гэтага менталітэту. “Мова і чалавек – гэта вечна новая і вечна старая тэма самой навукі аб мове. Гэта тэма старая, бо людзі ўжо даўно разумеюць непарыўную сувязь мовы і чалавека, але ў той жа час – гэтая тэма маладая, бо кожная эпоха прадугледжвае мноства сваіх сэнсаў ва ўзаемаадносінах паміж мовай і чалавекам [8, с. 3].

Такім чынам, слова, рэагуе на самыя нязначныя сацыякультурныя змены, з’яўляючыся часткай эмацыянальна-пачуццёвай сферы асобы рэцыпіента, бытавой, інтэлектуальнай і філасофска-моўнай галіны жыццядзейнасці чалавека, забяспечвае ўстойлівае развіццё культуры і захаванне цывілізацыі. Нягледзячы на разыходжанні ў культурных і ментальных традыцыях, спосабах мыслення і асаблівасцях ўспрыняцця навакольнага асяроддзя людзьмі, слова як аснова мастацкага тэксту і паэтычнага дыскурсу не губляе сваёй вядучай пазіцыі.

Падзяляючы пункт гледжання Л. А. Новікова, які прапанаваў трохузроўневую структуру арганізацыі мастацкага тэксту (мастацка-эстэтычны, жанрава-кампазіцыйны, моўны узроўні), мы выдзеліем моўны ўзровень у якасці асноватворчага. У паэтычным дыскурсе здольнасць

слова як моўнай адзінкі стаць унутранай формай мастацкага тэксту ёсць “рыса паэтычнай мовы як сістэмы, а ў якой меры яна рэалізуецца ў кожным асобным тэксце – гэта пытанне ўжо належыць асобным вучэнням як нешта выпадковае, якое фарміруе розныя адценні і разнавіднасці, розныя стылі паэтычнай мовы” [9, с. 57].

Даследчык рускай мовы А. І. Яфімаў прапануе іншую, чатырохузроўневую, сістэму мастацкага тэксту:

– тэматычны ўзровень, які ўтрымлівае характарыстыкі чалавека, грамадства, сферы быту, работы, прыроды і інш.;

– семантыка-стылістычны ўзровень, які выяўляецца ў асноўных рысах творчага метаду: апісанне слова ў прамым і пераносным значэннях, паказ улюбёных прыёмаў метафарызацыі і метаду выкарыстання полісемантыкі;

– граматычны ўзровень, які прапануе апісанне слоў асноўнага слоўнікавага фонду і стылістычныя каментарыі да выкарыстання пісьменнікам граматычных формаў;

– гісторыка-генетычны ўзровень, які дапамагае выявіць разрады слоў паводле ўтварэння і даць характарыстыку іх гістарычнага пранікнення ў асноўны слоўнікавы фонд [10, с. 28–29].

У класіфікацыі А. І. Яфімова ўвага таксама скіравана на моўны ўзровень, які ўключае ў сваю структуру тры падструктуры – граматычную, семантыка-стылістычную і гісторыка-генетычную. Усе пералічаныя падструктуры падсумоўваюць моўныя сродкі ўвасаблення мастацкага вобраза ў творы і, такім чынам, яго якасна-сэнсавы змест.

Б. А. Ларын раскрывае структуру мастацкага тэксту праз збліжэнне паэтычнай мовы і прозы. Так, даследуючы мову паэтычных твораў М. А. Някрасава, аўтар адзначыў, што “калі кожнае слова паэта – у любых стылях – разумець... у адной семантычнай плоскасці (ці, кажучы мовай абывацеля, “літэральна”), то будзе разбурана паэтычная думка, знята паэтычная якасць любога шэдэўра, бо ён абумоўлены сэнсавым і эмацыянальным зместам паэтычнай формы. Пагэтану паэтычны тэкст можа не гучаць, а ўспрымацца як проза. Чым далей ад паэта па настроі і адносінах да сапраўднасці чытач, тым менш ён можа ўспрымаць яго паэзію. І наадварот: у блізкага чытача можа быць часовы разлад з паэтам” [7, с. 125].

Агульным ва ўсіх прапанаваных класіфікацыях з’яўляецца палажэнне аб тым, што ўсе аўтары ў паэтычным дыскурсе дыферэнцыруюць два асноўныя планы – план непасрэдных зносін і план сюжэту (сюжэтна-тэматычны, сюжэтна-вобразны). Абодва гэтыя планы, з пункту гледжання спецыялістаў, належаць розным сістэмам. “План непасрэдных зносін – гэта сістэма натуральнай мовы. План сюжэту выходзіць за межы натуральнай мовы і належыць другаснай мадэлюючай сістэме, якой

з'яўляецца мастацтва” [11, с. 45]. Структура дыскурсу і «вылучанасць» у ім паведамлення фарміруе, такім чынам, яго семантычную структуру, а камунікатыўны цэнтр у дадзеным выпадку становіцца цэнтрам семантычным. І паколькі наша мысленне і зносіны базіруюцца на абстрактных катэгорыях, то семантычнае ядро азначае ўласцівасць ці дзеянне. З асобай яснасцю гэта выяўляецца пры параўнанні розных мастацкіх тэкстаў і моўных канструкцый у межах мастацкай камунікацыі” [11].

Заклучэнне. Карціна свету ў мастацкім тэксце ствараецца моўнымі сродкамі. Пры гэтым мастацкая карціна свету адлюстроўвае не толькі індывідуальна-аўтарскае светаўспрыманне, але і агульныя сацыякультурныя і нацыянальныя ўстаноўкі. Аднак менавіта аўтар твора адбірае асноўныя элементы зместу і структуры мастацкага тэксту і ў іх ліку – моўныя сродкі выразнасці, сярод якіх слова з'яўляецца асноўнай адзінкай выразнасці. Цікаўнасць да гэтага аспекту ў сістэме лінгвакультуралагічных дысцыплін у цяперашні час абумоўлена “імкненнем пратлумачыць мову як глабальную з'яву, як цэльны сродак кампазіцыі, які дапаможа вывучыць сувязі з рознымі сферамі дзейнасці чалавека, што рэалізуюцца праз тэкст” [12, с. 34].

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Будагов, Р. А. Человек и его язык / Р. А. Будагов. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1976. – 429 с.
2. Склярёвская, Г. Н. Языковая метафора как объект лексикологии и лексикографии : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Г. Н. Склярёвская ; Л. : ЛО Института языкознания АН СССР. – Л., 1989. – 37 с.
3. Карасева, Ю. А. Художественный текст как источник культурно-национальной информации и выразитель национальной ментальности : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.05 «Романские языки» / Ю. А. Карасева ; Российский университет дружбы народов. – М., 2012. – 25 с.
4. Новиков, Л. А. Художественный текст и его анализ / Л. А. Новиков. – М. : Русский язык, 1988. – 300 с.
5. Томашевский, Б. В. Теория литературы. Поэтика : учеб. пособие / Б. В. Томашевский // Вступ. статья Н. Д. Тмарченко; комм. С. Н. Бройтмана при участии Н. Д. Тмарченко. – М. : Аспект Пресс, 2003. – 333 с.
6. Поляков, М. Я. Вопросы поэтики и художественной семантики / М. Я. Поляков. – 2-е изд., доп. – М. : Сов. писатель, 1986. – 478 с.
7. Ларин, Б. А. Эстетика слова и язык писателя / Б. А. Ларин. – Л. : Художественная литература, 1974. – 285 с.
8. Будагов, Р. А. Человек и его язык / Р. А. Будагов. – 2-е, расш. изд. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 469 с.

9. Винокур, Г. О. Филологические исследования / отв. ред. Г. В. Степанов, В. П. Нерознак. – М. : Наука, 1990. – 451 с.
10. Ефимов, А. И. Стилистика художественного языка / А. И. Ефимов. – М. : Изд-во МГУ, 1961. – 520 с.
11. Тураева, З. Я. Категория времени: Время грамматическое и время художественное / З. Я. Тураева. – М. : Изд-во «Высшая школа», 1979. – 219 с.
12. Арутюнова, Н. Д. Предложение и его смысл (логико-семантические проблемы) / Н. Д. Арутюнова. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 284 с.

Стаття надійшла 15.09.2016 року

УДК 811.161.2'282.2

Ганна Березовська

(Умань, Україна)

e-mail: berezovskaag@gmail.com

НОМИНАЦІЇ ОДЯГУ, УТВОРЕНІ ВІД ВЛАСНИХ НАЗВ, У ГОВІРКАХ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Статтю присвячено дослідженню лексики на позначення одягу. На матеріалі авторського словника виявлено і проаналізовано номінації одягу, утворені від власних назв, у східноподільських говірках. Простежено, які назви ввійшли до складу літературної мови та діалектів, з'ясовано етимологію, проаналізовано семантичну структуру лексики, відзначено й описано вузьколокальні лексеми та номени, які відзначаються значною кількістю фонетичних варіантів. В аналізованій тематичній групі лексики виділено давні назви, що дотепер належать до активної лексики східноподільських говірок, та лексеми, що виходять на периферію мовної системи і вживаються лише в мовленні людей старшого покоління.

Ключові слова: *говірки Східного Поділля, іншомовні запозичення в діалектах, номінативний процес, номінації одягу, утворені від власних назв.*

Березовская А. Номинации одежды, образованные от собственных названий, в говорах Восточного Подолья.

Статья посвящена исследованию лексики для обозначения одежды. На материале авторского словаря выявлены и проанализированы номинации одежды, образованные от собственных названий, в восточноподольских говорах. Прослежено, какие названия вошли в состав литературного языка и диалектов, выяснено этимологию, проанализировано семантическую структуру лексики, отмечено и описано узколокальные лексеми и номены, которые отмечаются большим количеством фонетических вариантов. В рассматриваемой тематической группе лексики выделено древние названия, до сих пор относящиеся к активной лексики восточноподольских говоров, и лексеми, которые выходят на периферию языковой системы и используются только в речи людей старшего поколения.

Ключевые слова: *говоры Восточного Подолья, иноязычные заимствования в диалектах, номинативный процесс, номинации одежды, образованные от собственных названий.*